

Предраг Р. Терзић

СХВАТАЊЕ УНУТРАШЊЕ СЛОБОДЕ У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА*

Сажетак

У раду анализирамо питања унутрашње слободе, односно слободу у оквиру државних граница. Лична слобода је за Владимира Јовановића природно и главно човеково право. Јовановић, ипак, грешни када истиче да слобода појединца не може да ограничи слободу било ког другог члана друштва. Слобода је темељ добро уређеног друштва и државе, замајац привредне активности и научних открића, али слобода не може да осигура да ће се социјални развитак сам по себи и остварити. Свака влада треба да буде ограничена правом. Право је за Јовановића исто што и правда. Како се не би доносили закони који су у нескладу са принципом правде, он предлаже следеће либералне институционалне механизме: слободу јавног говора и јавне контроле, опште право гласа, слободу штампе и одговорност оних који извршавају закон. У погледу облика владавине Владимир се залагао за онај облик који почива на принципу слободе и произилази из слободно изражене воље народа, била то република или уставна монархија. Вертикална структура власти у таквој држави треба да буде заснована на широким облицима децентрализације. Владимир Јовановић је промовисао и неопходност остварења слободне привредне активности. У тржишној утакмици једни добијају, а други губе. Притом, задатак државе није само да променом прописа побољша положај радника, већ и да мерама социјалне политике помогне угроженима.

Кључне речи: Владимир Јовановић, слобода, унутрашња слобода, либерализам, српски либерализам, српски либерали.

* Аутор је као стипендиста Министарства просвете и науке Републике Србије распоређен на пројекту бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, у оквиру кога је и настао овај рад.

Иако по свом формалном образовању није био политиколог, Владимир Јовановић је, поред економских, управо у области политичких наука оставио значајан научни опус. Међутим, овај представник средње генерације српских деветнаестовековних либерала дуго је био запостављан у оквиру наше политичке науке, а његове књиге, чланци и студије нису доживеле нова издања. Зато је потпуно разумљиво зашто Јовановићеве идеје нису налазиле пут до шире читалачке публике.

Студије које су обрађивале политичке погледе Владимира Јовановића, било да су биле посвећене његовом лику и делу или су га само успут помињале, пробудиле су ново интересовање за овог класика српске политичке мисли. Значајан допринос у циљу упознавања научне јавности са Јовановићевим друштвено-политичким деловањем био је научни скуп одржан 2008. године у Српској академији наука и уметности на тему: “Друштвена и политичка мисао Владимира Јовановића”. Академик Михаило Марковић је започео приређивање текстова за зборник радова са овог скупа, да би после његовог одласка рад на припреми зборника завршио Александар Костић.

Прилику да се заинтересовани упознају са оригиналним текстовима овог аутора пружио нам је Службени гласник који је прошле године издао *Избране списе* Владимира Јовановића. Приређивач Бошко Мијатовић је, желећи да прикаже Владимирову економску и политичку мисао, сакупио велики број пажљиво избраних текстова. Тиме, ипак, рад на поновном објављивању дела Владимира Јовановића није ни изблиза завршен, јер остаје још радова из области економије, политичке теорије, историје политичких теорија, политичке социологије, политичке лексикографије које треба сакупити, разврстати их у посебне тематске области и објавити.

ЖИВОТ ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА

Владимир Јовановић је рођен 1833. године у Шапцу. Ниже школе је завршио у свом родном граду, а гимназију у Београду. Године 1850. уписује Лицеј, где студира прво на филозофском, а касније и на правном одсеку.

Као државни стипендиста школовање наставља у иностранству, и то од лета 1854. године студирајући пољоприврену академију у Мађарској, да би неколико месеци касније прешао у Хохенхајм. У Београд се враћа септембра 1856. и бива постављен за

управника Топчидерске економије. Међутим, због неслагања са својим претпостављеним, начелником економског одељења у Министарству унутрашњих дела А. Николићем, у јануару 1858. бива премештен на место писара у том министарству.

Јовановићево службовање у Министарству унутрашњих дела није, ипак, дуго трајало јер већ у априлу 1859. постаје секретар у Министарству финансија, а два месеца касније Одбор Светоандрејске скупштине га је, као припадника либералне струје, изабрао за млађег секретара. У кратком периоду током 1859. године био је уредник службеног гласила *Српских новина*, али је због патриотских изјава смењен на захтев београдског паше. Следеће године, такође на пашин захтев, Јовановић је отпуштен из државне службе. Не својом вољом напушта Србију и одлази у Белгију и Енглеску где изучава друштвене и политичке установе.

После смрти кнеза Милоша, Јовановић се враћа у земљу. Либерали су у то доба гајили велике наде да ће кнез Михаило усвојити и примењивати либерална начела владавине, али су се та надања веома брзо показала неоснованим. Кнез Михаило је сматрао да се у културно, привредно и образовно заосталој Србији идеје о парламентарној демократији, народној суверености, слободи и правди не могу лако усвојити. Либерали су за њега представљали мањину супростављену већинској Србији која није имала свест о потреби за таквом врстом промена.

О односу кнеза Михаила према либералима, али и ставу да је народ недорастао за слободу и демократске установе добро говоре следеће Михаилове речи:

„Ја могу на прсте избројати све европски образоване људе у мојој земљи; њих нема више од десетак-дванаест. Установе једне земље не праве се за дванаест највише образованих људи; оне се морају подешавати према општем нивоу народа. Дати парламентаризам само с тога да би Милован Јанковић и још неколико њих као он могли држати парламентарне беседе било би неозбиљно.”¹⁾

По повратку у Србију Владимир заједно са Милованом Јовановићем и Стојаном Бошковићем ради на оснивању независног, либералног листа *Народна скупштина*. Ипак, власт у складу да претходним ставом кнеза Михаила забрањује лист и сву тројицу

1) Боро Мајданац, *Народна скупштина Србије: од обичајне установе до савременог парламента: 1804-2004* (Друго измењено и допуњено издање), Народна скупштина Републике Србије, Архив Србије, Београд, 2004, стр. 27. За читаоце заинтересоване за увид у развој народне суверености у деветнаестовековној Србији може бити корисна и следећа студија: Живојин Ђурић, *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999.

уредника хапси. У притвору проводе неколико дана, да би их након тога суд ослободио кривице и пустио на слободу. У октобру 1861. године Јовановића постављају за начелника Студеничког среза, али он одбија да прихвати то место и бива отпуштен из државне службе.

У време турског бомбардовања Београда либерална група улаже значајне напоре у циљу придобијања европског јавног мњења за ослобођење свих Срба и њихово уједињење. У том циљу Владимир Јовановић одлази у Лондон. У престоници тада највеће колонијалне силе света Јовановић 1863. објављује спис „The Serbian nation and the Eastern Question”, а за српску ствар се залаже и у својим чланцима у листу *Morning star*.²⁾

После Енглеске, Владимир своју мисију наставља одласком у Италију, где разговара за тамошњим новинарима и италијанским патриотама како би и италијанску јавност упознао са праведном борбом српског народа за слободу. Током ових путовања Владимир Јовановић је упознао Гледстона, Мацинија, Херцена, Бакуњина, Кошута и друге значајне личности тога доба.

Године 1863. Владимир се поново враћа у Београд и постаје професор политичке економије, финансија, политичке аритметике и историје политичке економије на Великој школи. Међутим, због либералних ставова које је заступао још једном се сукобљава са властима. На скупу Друштва српске словесности, долази до неслагања Јовановића са тадашњим министром просвете Костом Цукићем поводом најављеног Владимировог предавања, касније објављеног под насловом „Србенда и готован”, и предлога да се за иностране чланове Друштва изабере Гарибалди, Чернишевски и Херцен.

Због овог сукоба, Јовановић већ сутрадан губи катедру. Тако је професура Владимира Јовановића трајала само једну школску годину, а на Велокој школи предавао је још само школске 1889/90. године, и то као хонорарни професор. Оставши без прихода поново напушта Београд и настањује се у Новом Саду, где сарађује у *Српском Дневнику*. Међутим, лист бива забрањен већ у јулу 1864. и Владимир се опет сели. Сада одлази у Женеву у којој наставља своју издавачку делатност. Покреће лист *Слобода*. Лист је излазио прво једном недељно, а у следећој години једном у две недеље. Ипак, само два броја овог листа доспела су до читалаца у Срби-

2) Јовановићево деловање у Лонодону 1863. године део је Прве просрпске кампање у енглеском јавном мњењу, која је била иницирана од стране кнеза Михаила. Видети: Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомил Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ “Досије”, Београд, 2006, стр. 315-323.

ји. Уредник убрзо прекида излажење овог и покреће ново гласило, *Српску слободу*. Иако је кнез Михаило дозволио улазак новог листа на територију кнежевине Србије, министарство је и овај покушај ширења либералних идеја у Србији забранило тако да је *Српска слобода* почетком 1866. престала да излази.

Јовановић се након тога враћа у Нови Сад. У Новом Саду, граду који је у то време несумњиво био центар српског духовног живота, Владимир је био веома активан. Он пише за Милетићеву *Заставу*, постаје њен коуредник, а истовремено делује и на организацији српске омладине. Велика скупштина Уједињене омладине српске одржава се августа 1866. године у Новом Саду. На трећој скупштини Уједињене омладине три године касније Јовановић постаје њен председник. Међутим, Омладину потресају сукоби између либерала и социјалиста, на линији Београд - Нови Сад и опредељења за и против политике Намесништва. Владимир се 1870. разилази са Светозаром Марковићем, а годину дана касније угарске власти забрањују даљи рад Уједињене омладине српске.

После атентата на кнеза Михаила, Владимир Јовановић је оптужен за саучесништво и заједно са Љубеном Каравеловим проводи у притвору у Варадину и Пешти седам месеци (од 15. јуна 1868. до 4. јануара 1869. године). Следећих година Владимир је на путовањима по Француској, Италији и Швајцарској да би се у Београд вратио 1873. Наставља активан друштвени живот држећи предавања, али и објављујући привредне, друштвене и политичке чланке у листу *Будућност*.

У државну службу Јовановић поново ступа 1873. године и постаје секретар Министарства унутрашњих дела, а касније секретар у Министарствима просвете и финансија. У априлу 1876. долази на место министра финансија и на њему остаје до октобра 1880. године и подношења оставке целе владе због потписивања трговинског уговора са Аустро-угарском. Изузетак у Владимировом управљању државним финансијама је период од новембра 1879. године, када је дао оставку на министарско место због неусвајања његовог предлога о порезу на трговце којим би се исплатили ратни дугови, до јуна 1880. када поново ступа на министарску дужност. Као министар финансија Јовановић није успео да обезбеди неопходан кредит за рат са Турцима 1876. године, па је новац морао да буде прикупљен принудним зајмом у земљи и ревизицијма.

Године 1881. Стојан Бошковић и Владимир Јовановић покрећу лист *Нови век* у коме критикују банкарске махинације, због чега су обојица пензионисани као министри на расположењу.

Председник Српског ученог друштва Владимир постаје 1883. године, али није изабран у Српску краљевску академију када

је 1886. основана. Од септембра 1886. до септембра 1889. године због школовања сина Слободана и ћерке Правде са породицом живи у Минхену, Цириху и Женеви а потом се враћа у Београд. На Великој школи као хонорарни професор предаје годину дана. У марту 1890. постаје члан Државног савета и у њему остаје све до 1901. године, када је коначно пензионисан. У наредним годинама Владимир се полако повлачи из јавног живота. Преминуо је у Београду, 4. марта 1922. године.

ШТА ЈЕ СЛОБОДА И ГДЕ СУ ЊЕНЕ ГРАНИЦЕ?

Аутори који су изучавали дело Владимира Јовановића истичу његово либерално опредељење одређујући га у политичком и економском смислу првенствено као либерала, а његову мисао као либералну.³⁾ “Либерализам се може прегнантно одредити као идеологија слободe: за либерализам слобода представља врховну вредност коју треба претпоставити свим другим вредностима. Либерализам је тако пројекат који тежи слободи.”⁴⁾ И заиста, ако бисмо једном речју покушали да одредимо суштину политичке теорије Владимира Јовановића, али и његову звезду водиљу у практичном политичком деловању, то би без сумње била слобода.

Шта је за Владимира слобода? Слобода, по његовом схватању, “значи, да је свако властан себе” и додаје: “Бити власним себе, то се зове бити човеком.”⁵⁾ Дакле, слобода је човекова суштина, његова бит, односно оно својство које је претпоставка људског свеколиког развитка. “Живот, способности, употребљавање - другим речима личност, слобода, сопственост - то је човек.”⁶⁾

Владимир Јовановић се залагао за слободу у свим областима човековог живота и свим приватним и јавним односима: од породице, општине, државе до међународних односа. Лична слобода је природно и главно човеково право, она је услов људског достојанства и напретка. Политичке слободе, на другој страни, предста-

3) Душан Батаковић Владимира Јовановића назива “апостолом либерализма у Србији”. Видети: Душан Т. Батаковић, “Владимир Јовановић: апостол либерализма у Србији”, у зборнику: *Либерална мисао у Србији. Прилози историји либерализма од краја 18. века до средине 20. века* (приредили Јовица Тркуља, Драгољуб Поповић), ЦУПС, Београд, 2001, стр. 141-172.

4) Вишња Станчић, “Либерална демократија као остварење слободe”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2010, стр. 166.

5) Владимир Јовановић, “Шта је слобода?”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 95.

6) Владимир Јовановић, “Законитост (по Бастију)”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 47.

вљају гаранције за личну слободу, оне их обезбеђују и својом недодирљивошћу подупиру, док су спољни услови слободе имовина, штедња и привредна делатност, јер се њима обезбеђује и гарантује независност човека од других људи.

Слобода, ипак, није довољна да би неко и постао човек, јер она је, ма колико значајна била, само могућност, потенција, неопходан, али не и довољан услов напретка.

Схватање слободе као потенције, могућности личног и друштвеног напретка најбоље се сагледава у Јовановићевом супростављању насиља слободом. Он истиче:

“Наћићемо, да свугде где слобода влада, способности људске развијају се, чувство поштења уздиже се, друштвене врлине распростиру се, свет идеја отвара се, проналасци научни множе се, знања као опште добро све су обилнија, радња се велича, живот постаје племенигији, човек се усавршава, човештво напредује.

А свугде где насиље царује, човек је мање обавештен, мање поштен, зле страсти разуздавају се о трошку савести, незнање помрачава дух, и предрасуде постају најжешћа сметња људском развитуку и усавршавању.

Тако је слобода оно што човека човеком чини; слобода је природно и вечно право човека.”⁷⁾

Посматрано из угла било ког друштва које о слободи оскудева, из призме човека који се за њу свим својим делом и бићем залаже, она изгледа лепше, боље и потпуније. Слобода, међутим, није једини чинилац напретка. Она је почетни темељ добро уређеног друштва и државе, замајац привредне активности и научних открића и гарант мање или више неспутаног права на изношење различитих виђења друштвеног напретка, али слобода ни на један начин не може да осигура да ће се социјални развитац сам по себи и остварити. Слобода је важан предуслов напретка, али су људи ти, који користећи на прави начин могућности слободе, доприносе побољшању услова живота у различитим областима свог деловања. Да би појединац успео да на прави начин развије своје способности потребно је да осим слободе има макар и минималне услове: материјалне могућности, школе и друге образовне и научне институције, културне установе, спортске клубове и др.

Већа слобода не мора значити и већи свеукупни друштвени прогрес, па се промена степена слободе у неком друштву или више њих не може узети као једини критеријум његовог развоја. Утолико је и погрешан Јовановићев став по коме: “Ступањ друштвеног развитака мери се ступњем *слободе и слоге* у радњи његових чла-

7) Исто, стр. 97.

нова за опште добро; па овом мером одређује се и вредност у друштвеној организацији.”⁸⁾

Слобода сваког појединца, како је Владимир представља, прави је пример либералног става. Проблем, међутим, настаје када овај принцип треба пренети са појединачног нивоа на виши ступањ друштвене организације. У том погледу неопходно је уредити односе између великог броја појединаца, који у складу са либералном оријентацијом, треба да имају исти, али и широк степен различитих политичких, економских и других слобода.

Поставља се питање да ли слобода једног човека истовремено ограничава слободу неког другог? Јовановић даје одричан одговор:

“Почем слобода значи, да је *свако* властан од себе: то би се грешило, ако би се мислило, да се слободом једнога оштећава слобода другога. Тако погрешно мишљење може долазити само од претпоставке, да су лични интереси један другоме противни. Но кад се за личне интересе узме оно што они уистини јесу: добија се уверење, да су прави лични интереси сви међу собом сагласни.”⁹⁾

Није ли ово претерано идеалистички, чак утопистички став Владимира Јовановића? Да бисмо на ово питање одговорили морамо прво видети како Јовановић одређује лични интерес. “Личним интересом”, сматра Владимир, “може се назвати само оно, чиме се потпомаже опстанак или напредак лица” и даље, закључује да нас историја учи “да оно што је на штету једноме, на штету је и другоме.”¹⁰⁾

Дефиниција личног интереса код Јовановића је и за нас прихватљива, али став о потпуном поклапању или чак идентичности општег и личног интереса само поткрепљује сумњу у Владимиров идеализам. У друштву постоји толико личних интереса колико и људи који то друштво сачињавају. Интереси су понекад слични, некад мање или више различити, а неретко и потпуно супростављени. Ако су лични интереси међусобно толико неусаглашени, а схватања о средствима која воде личном напретку несумњиво некомпатибилна због ограничених ресурса, јасно је да је илузорно

8) Владимир Јовановић, “Привредни ред и покрет у друштвеном и међународном животу”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 434.

9) Владимир Јовановић, “Шта је слобода?”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 95.

10) Исто.

очекивати да се они могу сажети у некаквом општем интересу који би био сагласан свим појединачним интересима чланова друштва.

СТИЦАЊЕ СЛОБОДЕ КРОЗ ОГРАНИЧАВАЊЕ ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ

Владиминова борба на теоријском, али и практичном плану за законско ограничавање државне власти дубоко улази у сферу његовог разумевања слободе. Јовановић се пита: “Шта је дакле закон?” и одмах даје одговор: “Закон је општа, правна одбрана личности, слободе и сопствености.”¹¹⁾ На другом месту, он додаје: “Свакојако, закон по својој природи мора бити живо слово правде, јер по чувству и мишљењу народа, закон и правда, то је свеједно.”¹²⁾

Владимир Јовановић сматра да закон који је у складу са принципима правде не обезбеђује само остварење личних, друштвених, политичких и економских слобода појединаца, већ је и гаранција јефтине, правичне и ефикасне власти. Ако се закон схвати у надасве либералном духу као систем правила који обезбеђује људску личност, слободу и сопственост онда је такав закон нужно и брана свакој самовољи, арбитрарности и анархији. Али, Владимир сасвим исправно закључује да закон може да се претвори и у своју супротност.

“Закон се изврће! Закон - па дакле и сва уједињена народна снага - не само што не служи својој цели, већ се употребљује за другу, сасвим противну цел! Закон постаје оруђе свима самовласницима, наместо да буде узда за њих! Закон је сам извор неправде, наместо да буде оружје противу неправде! Заиста, где се тако закон злоупотребљује, ту је права беда...”¹³⁾

Свака влада треба да буде ограничена правом. Како се не би доносили закони који су у нескладу са принципом правде, Јовановић предлаже следеће либералне институционалне механизме: слободу јавног говора и јавне контроле, опште право гласа, слободу штампе и одговорност оних који извршавају закон.¹⁴⁾ Ти принципи

11) Владимир Јовановић, “Законитост (по Бастију)”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 47.

12) Исто, стр. 50.

13) Исто, стр. 47.

14) У овом Јовановићевом ставу надзире се и његова опредељеност за ограничење демократске власти путем либералних механизма. Однос либерализма и демократије пред-

чине и данас камен међаш ограничења свакој власти, покушавала она да изађе из домена права или само као видљиви простор њеног опсега деловања.

То, међутим, никако не значи да власт треба да буде слаба. Управо супротно, Владимир Јовановић сматра да она треба да буде снажна, али само ако своју моћ употреби како би заштитила и одбранила слободе. Држава треба да штити безбедност становника, економију, трговину, науку, веру, културу, али не треба и да се меша у њих. Драган Симеуновић примећује да се овде види утицај Русоа на Јовановића.¹⁵⁾

На другој страни, Јовановићево одређење закона искључиво као правде није довољно. Праведна расподела права, слобода и других добара у неком друштву заснива се на аритметичкој подели. Кад се ради о правима и слободама таква подела је потпуно оправдана, али закон треба да, не кршећи једнакост људи, привредних и других субјеката али уважавајући њихове различитости и специфичности, обезбеди и друге врсте општих расподела заснованих на принципу правичности, а не искључиво правде.

Владимир Јовановић сматра да постоји три облика владавине. Један је монархијски, други републикански, а трећи облик назива уставно-монархијски или ограничено-монархијски облик. Јовановићево схватање “чисте” монархије ни по чему не одступа од нашег одређења апсолутне монархије и карактерише га неограничена власт сконцентрисана у личности владоца, подела на “више” и “ниже” друштвене класе и одсуство демократских права и слобода.

За разлику од монархије, власт у републици је репрезент опште воље, заснована је на начелу избора и тежи општем добру. У републици сви грађани имају једанака права, сразмерне обавезе и исти степен слободе. Трећи, уставно-монархијски облик владавине преузима део карактеристика монархије, а део одлика републиканске власти. Власт шефа државе је наследна, али је ограничена

ставља значајну и веома изучавану тему у оквиру савремене политичке теорије. Литература која се бави овим питањем је бројна и опширна, а како не обухвата ужу тему нашег рада на овом месту се њом нећемо ни бавити. За кратак увод у ову тему можете, поред многих других, видети и текст Александра Новаковића у коме он проблематизује тезу Виктора Ванберга да су либерализам и демократија комплементрани појмови, истиче, потпуно супротно, непомирљивост ове две идеологије. На тај начин читалац добија увид у основе поставке различитих мишљења. Видети: Александар Новаковић, “Либерализам и демократија”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 117-136.

15) Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2000, стр. 169.

установама које јој не дозвољавају да се претвори у пуку вољу владоца. Сувереност је тако подељена између краља и народа који се међусобно ограничавају.

Неки аутори истицали су да се Јовановић у свом теоријском делу залагао за републиканско уређење као најдемократскије, а да је у пракси подржавао монархијски облик власти династије Обреновића.¹⁶⁾ Ова привидна супротност у његовом делу се, чини нам се, може без много потешкоћа оправдати. Наиме, представници народа су се на Светоандрејској скупштини слободном вољом изјаснили да прихватају наследну владавину монарха из династије Обреновића. Тиме је на потпуно демократски начин извршен пренос дела суверенитета са народа на владара. Даљу борбу за увођење либералних и демократских новина у Србији није, дакле, требало водити променом облика владавине, већ реформама у оквиру саме монархије, односно њеним преиначењем у уставну монархију. На оснаживање демократског поретка у Србији могу, по Владимиром мишљењу, да утичу и српске традиционалне установе и народни обичаји (побратимство, сабори, славе и др.).¹⁷⁾

Јовановић се бавио не само изучавањем облика владавине и начином институционалног уређења централне власти, већ је своја истраживања усмерио и на однос локалне самоуправе и републичких органа. За оно време доста смело, он се супроставља преовлађујућем мишљењу о неопходности централистичког уређења државне власти.

Иако сматра да је пропаст српске средњовековне државе (царевине) започела њеном поделом на војводства, Владимир се залаже за широку децентрализацију али и за неопходност остајања у домену послова централне власти оних питања која се тичу општег интереса и сигурности свих грађана.

16) Видети на пример: Михаило Марковић, “Актуелност либерализма Владимира Јовановића”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011, стр. 9.

17) Владимир Јовановић, “Српски народ и источно питање”, у: Владимир Јовановић, *Избрани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 83-4. О политичкој традицији и другим изворима српског политичког преображаја у 19. веку пише и Живојин Ђурић (Видети: Живојин Ђурић, *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999, стр. 31-45), док Милан Парошки српске Народне скупштине XIX века посматра као “ризничаре саборне традиције” (Милан Парошки, “Народне скупштине XIX века - ризничари саборне традиције”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2010, стр. 33-45.). Посебан проблем у данашње доба представља вредновање националне традиције. О томе видети: Бојан Јовановић, “Вредновање националне традиције”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2011, стр. 87-99.

Локалне власти, по Јовановићу, треба да имају широке надлежности и то у области пореске политике, јавног реда и мира, здравства, социјалних питања, саобраћаја, путне и водоводне инфраструктуре. “Другим речима: сваки човек јесте господар од себе; свака општина јесте властна од свега што се тиче места које она захвата (што је локално): а држава бди над оним што је народно, опште, или што се свију тиче.”¹⁸⁾

СЛОБОДА ПРИВРЕДНЕ АКТИВОСТИ

Владимир Јовановић се и у привредном животу залагао за слободу деловања. Сматрао је да слободна економска активност даје најбоље резултате стварајући веће друштвено богатство и благостање за највећи број људи. У том циљу Владимир је заговарао поправљање услова који доприносе привредној активности. Истицао је да је потребно побољшати саобраћајну инфраструктуру у земљи, улагати у алате, машине и кадар, али спровести и многе либералне тековине кроз реформу пореског система и убрзавање судских процеса, промену застарелих прописа и доношење нових који би били у складу са потребама привреде.

Међутим, и поред тога што хвали физиократски принцип *laissez faire, laissez passer*, Јовановић сматра да држава не треба у потпуности да напусти економско поље. Он апелује на државу да се, поред осталог, брине “за оснивање, потпомагање и неспречено употребљавање помоћних средстава за индустријални и трговачки развитак, као завода за распрострањење знања, одговарајући потребама индустријалног и трговачког времена; за пробуђење предузимљивости: за обезбеђење капитала и кредита...”¹⁹⁾.

И поред тога што остаје при ставу да економска слобода даје најбоље резултате, он, ипак, сматра да она треба да буде надзирана од стране државне власти и, када је то потребно, ограничавана. Увођењем моралног аргумента у расправу Владимир поставља питање правичности расподеле произведене вредности на капиталисте и раднике. У тржишној утакмици једни добијају, а други губе, а задатак државе није само да променом прописа побољша положај радника, већ и да мерама социјалне политике помогне угроженима.

18) Владимир Јовановић, “Општина”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 238.

19) Владимир Јовановић, “Како да спасемо народ да се не задужује зеленашима”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 36.

Неодговрајућа расподела, сматра Јовановић, није само последица разлика у расподели произведених добара, јер, на другој страни, она проистиче и из позиција неједнаке моћи у трговини. Економски снажни појединци и државе користе свој положај како би експлоатисали сиромашне. Стога Владимир примећује: „Дух индивидуализма, којим она дише, када се примени на привредни и друштвени живот отвара широко поље и нередовном покрету личних интереса. Отуд у слободној конкуренцији све осетнији сукоби личних и народних интереса, па и све јача лична и народна саможивост и грамзивост.”²⁰⁾

Негативне стране капитализма Јовановић сажима на једном месту у свом рукопису *Покрет економске мисли*. Обрен Благојевић, упоређујући их са Владимировим почетним ставовима у економској сфери, закључује следеће: „Очевидно је да се овај велики идеалист, негдашњи апостол либерализма и заступник правде засноване на приватној својини и слободној конкуренцији, гледајући током свог дугог века све мрачнији лик капитализма и, нарочито, присуствујући почетку његовог рушења у великој октобарској револуцији, и сам све јаче уверавао и у празнину и у илузорност својих негдашњих идеала. Само тако, заиста, могу се објаснити све оне критике савременог му друштва, чији број и оштрина расту исто онако као што се ублажава његов опозициони став према социјализму, упоредо са дегенерисањем либералног капитализма у монополски империјализам.”²¹⁾

Превише би било рећи да Владимир Јовановић напушта поставке класичног либерализма у области економије јер се он и даље залаже за заштиту приватне својине, а слободно економско деловање заступа докле год оно не постане штетно по општи интерес. То примећује и Благојевић када само пасус касније додаје: „У суштини, иако критичан према многим негативним странама капитализма и разочаран у оно чему је пред његовим очима одвео либерализам XIX века, он је остао приврженик приватне својине, слободне конкуренције и буржоаске демократије. Тим духом, неспорно, и поред многих недоследности, одише основна нит и садржина свих његових дела, укључив и она која су остала у рукописима.”²²⁾

20) Владимир Јовановић, “Привредни ред и покрет у друштвеном и међународном животу”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 450.

21) Обрен Благојевић, *Економска мисао у Србији до Другог светског рата*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1980, стр. 217.

22) Исто, стр. 217-218.

Закључујемо да је Владимир у основи сачувао свој класично либерални став, али да је он током времена еволуирао доживевши делимичне корекције, а засигурно је извршио и одређена померања у правцу социјалдемократије. Такво Јовановићево становиште још више јача око 1920. године када он, подстакнут привредном кризом, говори и о другој страни капитализма: о егоизму, грабежи, експлоатацији и богаћењу на рачун сиромашних, стварању картела и монопола.

Економску мисао у Србији Владимир Јовановић је задужио и преводом најпознатијег дела свога професора Вилхелма Рошера *Систем народне привреде* (W. Roscher, System der Volkswirtschaft), који је издао у две књиге: *Начела народне привреде* (1863) и *Народна економика полске привреде* (1872). Такође, Владимир је на српски превео и значајно дело Џона Стјуарта Мила *О представничкој влади* (1876).

МЕШАЊЕ СТРАНИХ ДИПЛОМАТСКИХ ПРЕДСТАВНИКА У УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ СРБИЈЕ

У периоду када се Србија тек уздизала из окриља турске царевине, утирући пут својој аутономији и каснијој независности, полако је, макар на неко време, место првом уступио један други сукоб за остварење народне слободе. Народ и његови представници су се, борећи се за остварење народног суверенитета, супростављали апсолутној кнежевској власти. Ипак, фактори који су утицали на ограничавање народне суверености, али и слободе националне државе у настајању, били су бројнији и сложенији.

Владимир Јовановић је био од оних друштвених и политичких делатника који је, још у периоду када Србија није ни постала формално независна држава, приметио да се осим Турске и друге силе, посредством својих дипломатских представника, мешају у њене унутрашње ствари и тако ограничавају народну слободу.

Користећи своју моћ и утицај у међународним односима, велике и снажне државе су покушавале да утичу и мешају се у унутрашње односе малих и економски неразвијених земаља. Тако су страни конзули, уместо да штите права својих грађана који се налазе у Србији и да доприносе побољшању економских и политичких односа својих и српског народа, неретко утицали и на доношење одлука књаза и владе, чак и на персонална решења. Владимир не жели да за страно мешање у унутрашње односе Србије оптужи са-

мо једну земљу или више њих, а да неку другу силу или силе потпуно амнестира, већ том послу приступа вредносно и интересно неутрално. На тај начин Јовановић се приказује као истински борац за слободу, а не као присталица остварења интереса било које од великих сила. Такво Владимирово опредељење је у блиској вези са његовим схватањем спољне слободе, а она ће бити тема неког нашег будућег истраживања дела Владимира Јовановића.

Predrag R. Terzić

THE UNDERSTANDING OF INTERNAL FREEDOM IN THE WORK OF VLADIMIR JOVANOVIĆ

Summary

In this paper we analyze the internal matters of freedom and liberty within the state borders. Personal freedom is, for Vladimir Jovanovic, the main man's natural right. Jovanovic, however, is wrong when he says individual freedom can not restrict the freedom of any other member of society. Freedom is the foundation of well-ordered society and the state, the momentum of economic activity and scientific discovery, but freedom can not ensure that social development itself is true. Every government should be limited by the law. For Jovanovic, the law is the same as justice. Not making law inconsistent with the principle of justice, he proposes the following liberal institutional mechanisms: freedom of speech and public control, universal suffrage, freedom of the press and the responsibility of those who execute the law. In terms of form of government, Vladimir advocated a form that is based on the principle of freedom and results from the freely expressed will of the people, whether it is republic or a constitutional monarchy. The vertical structure of power in such a state should be based on broad types of decentralization. Vladimir Jovanovic promoted the necessity of the realization of free economic activity. In the market competition ones receive and others lose. In doing so, the task of government is not only a change in legislation to improve the position of workers, but also social policy measures to help vulnerable.

Keywords: Vladimir Jovanovic, freedom, inner freedom, liberalism, Serbian liberalism, Serbian liberals.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић, Душан Т., „Владимир Јовановић: апостол либерализма у Србији”, у зборнику: *Либерална мисао у Србији. Прилози историји либерализма од краја 18. века до средине 20. века* (приредили Јовица Тркуља, Драгољуб Поповић), ЦУПС, Београд, 2001.
- Благојевић, Обрен: *Економска мисао у Србији до Другог светског рата*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1980.
- Ђурић, Живојин: *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999.
- Јовановић, Бојан, „Вредновање националне традиције”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2011.
- Јовановић, Владимир, „Како да спасемо народ да се не задужује зеленацима”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, „Општина”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, „Привредни ред и покрет у друштвеном и међународном животу”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, „Шта је слобода?”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Мајданац, Боро: *Народна скупштина Србије: од обичајне установе до савременог парламента: 1804-2004* (Друго измењено и допуњено издање), Народна скупштина Републике Србије, Архив Србије, Београд, 2004.
- Марковић, Михаило, „Актуелност либерализма Владимира Јовановића”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011.
- Марковић, Слободан Г.: *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ „Досије”, Београд, 2006.
- Новаковић, Александар, „Либерализам и демократија”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009.
- Парошки, Милан, „Народне скупштине XIX века - ризничари саборне традиције”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2010.
- Симеуновић, Драган: *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- Станчић, Вишња, „Либерална демократија као остварење слободе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2010.

Resume

Vladimir Jovanovic wrote works of science and textbooks, studies and political pamphlets. He was twice imprisoned, suspected by the Austrian authorities to take part in the assassination of Prince Michael,

as he fought for the introduction of the opposition and the embodiment of liberal ideas in Serbia, but also held important government positions, even at the place of the Minister. He also worked as a teacher of the High School, a journalist, a publicist.

Jovanovic stood for freedom in all spheres of human activity. In this text we deal exclusively with Vladimir's understanding of inner freedom and liberty within the state borders. Personal freedom is for him the main man's natural right. Jovanovic, however, is right when he says that the freedom of one man can not restrict the freedom of any other member of society, it is clear that the personal interests conflicting with each other so much that it is illusory to expect that there is a general interest in which could be summarized all the individual members' interests.

Freedom is not the only factor of progress. It is the initial foundation of well-ordered society and the state, the momentum of economic activity and scientific discovery, but freedom in any way can not ensure that social development itself is true.

Every government should be limited by the law. It should not be weak, but strong, but only on condition that the use of its power is to protect and defend freedom. For Jovanovic, the law is the same as the justice. Not making law that are inconsistent with the principle of justice, he proposes the following liberal institutional mechanisms: freedom of speech and public control, universal suffrage, freedom of the press and the responsibility of those who execute the law.

In terms of form of government Vladimir advocated a form that is based on the principle of freedom and results from the freely expressed will of the people, whether it is republic or constitutional monarchy. The vertical structure of government in such a state should be based on broad types of decentralization.

In the economy field, Vladimir Jovanovic has promoted the necessity of the realization of free economic activity. In the market competition ones receive and others lose. The task of state is not only a change in legislation to improve the position of workers, but also social policy measures to help the vulnerable.

Jovanovic was the opponent of foreign countries interfering in the internal affairs of Serbia, pointing out that the great and powerful government using its power and influence in international relations, seeking to influence and interfere in the internal affairs of small and economically underdeveloped countries.

* Овај рад је примљен 21. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.